

שיעור כד

מטבל בחזרת... וכל שטיבולו במשקה

(פסחים קיד ע"א, קטו ע"א, קיז ע"א)

- א. מטבל בחזרת... הביאו לפניו מצה חזרת וחרוסת
1. רש"י, רשב"ם, תוספות, רבינו יונה: טיבול חזרת וירקות בחרוסת ובטיבולים אחרים
 2. רמב"ם: טיבול בחרוסת מצוה מדברי סופרים
 3. רמב"ם: "ולוקח ירק... ואוכל כזית, הוא וכל המסובין עמו כל אחד ואחד אין אוכל פחות מכזית"
- ב. נטילת ידיים לכרפס - עורך הסדר או כל המסובים?

א. מטבל בחזרת... הביאו לפניו מצה חזרת וחרוסת

במשנה (י, ג; קיד ע"א) נאמר:

הביאו לפניו [ירקות וחזרת],¹ מטבל בחזרת, עד שמגיע לפרפרת הפת. הביאו לפניו מצה וחזרת וחרוסת ושני תבשילין. אף על פי שאין חרוסת מצוה. רבי אליעזר בר צדוק: אומר מצוה. ובמקדש היו מביאים לפניו גופו של פסח.

בתוספתא (י, ט) נאמר בקצרה:

המצה והחזרת והחרוסת. אף על פי שאין חרוסת מצוה. ר' לעזר בי ר' צדוק אומר: מצוה. במקדש מביאין לפניו גופו של פסח.

עיקר עיוננו יהיה בדברי הרמב"ם בנוגע לטיבול הירק, אך קודם לכן נעיין בקצרה בדברי ראשונים אחרים כדי לחדד את הבנתנו בדברי הרמב"ם.

1. רש"י, רשב"ם, תוספות, רבינו יונה: טיבול חזרת וירקות בחרוסת ובטיבולים אחרים

כאמור במשנה: "הביאו לפניו [ירקות וחזרת], מטבל בחזרת". חזרת היא החסה, הירק המועדף למצוות מרור (פסחים לט ע"א).² כוונת המשנה לומר שאם אין ירק אחד

1 כך נוסח המשנה בירושלמי, ועוד כת"י. ראה במפרשי המשנה שעסקו בכך.

2 ראה לעיל שיעור יג: ירקות שאדם יוצא בהם ידי חובתו בפסח.

לטיכול הראשון אלא רק את הירק שאמור להיאכל במצוות מרור, אפשר לטבל חסה - חזרת. לא כתוב במשנה במה מטבלים את הירק או החזרת ומה מטרת הטיכול. בגמרא (קיד ע"ב) נאמר: "תרי טיכולי למה לי? כי היכא דליהוי היכירא לתינוקות". רש"י ורשב"ם (ד"ה עד) ותוספות (ד"ה מטבל) הסבירו את המשמעות של "היכירא לתינוקות": "כדי שיכיר תינוק וישאל, לפי שאין בני אדם רגילין לאכול ירק קודם סעודה". התמיהה על הטיכול נזכרת אחר כך בשאלות המנוסחות של "מה נשתנה" (קטז ע"א): "שבכל הלילות אין אנו מטבילין אפילו פעם אחת והלילה הזה שתי פעמים".

רש"י (ד"ה מטבל) כתב שיש לטבל את החזרת בחרוסת. תוספות (ד"ה מטבל) כתבו שכך יש לעשות כשמדובר בחזרת בשל קפא - הארס והמרירות שיש בחזרת, אך כשאוכלים ירקות אחרים יש לטבל אותם בחומץ או במים ומלח. הרשב"ם (ד"ה מטבל) כתב: "והאי טיכול לאו בחרוסת היא", מאחר שרק בהמשך יוזכר במשנה שמביאים חרוסת לשולחן. אולם תוספות (שם) דחו את דבריו מפני שעל פי המשך המשנה ניתן ללמוד שכאשר הביאו חזרת הביאו גם חרוסת, מאחר שיש לטבל חזרת בחרוסת בגלל קפא. יוצא אפוא שלפי רש"י ותוספות הביאו לטיכול ראשון גם חרוסת - לפחות במצב שאין ירקות אחרים אלא חזרת בלבד - על אף שלא נזכר במפורש במשנה שהביאו חרוסת לטיכול הראשון.

הרא"ש (י, כה) שאל: מאחר שבמשנה מדובר במקרה שאין ירק אחר אלא חזרת, מדוע לא נאמר במפורש שיש להביא גם חרוסת כדי לטבל בשל הסכנה של הקפא? כאמור לעיל, ניתן להבין שאכן כבר בתחילה הביאו גם חרוסת, ובוודאי במקרה שהביאו רק חזרת. אך הרא"ש השיב בשם רבינו יונה:

ותירץ ה"ר יונה ז"ל משום דטיכול ראשון אינו לחיוב אלא להיכירא בעלמא ורגילין כל השנה שאוכלין חזרת בלא חרוסת, ואינם חוששים לקפא, גם עתה נמי לא חשו חכמים אם יאכלוהו בלא חרוסת כמו שעושיין בשאר ימות השנה. אבל טיכול שני שהוא של מצוה הזהירו חכמים שלא יהא בו חשש סכנה.

דברי רבינו יונה הללו יכולים להסביר גם את שיטת רשב"ם שכתב שאם היה רק חזרת בטיכול ראשון לא טבלו בחרוסת, אם כי לא כתב במה כן טבלו. ממכלול הדברים, נראה להסביר שאלו היו השינויים לפי הראשונים שציינו: לפי רש"י והרשב"ם השינוי הוא בכך שאוכלים ירק מטובל בכל טיכול שהוא לפני הסעודה. לפי רש"י ותוספות אם מדובר בחזרת - יש לטבל בחרוסת, ולפי רשב"ם אפשר בכל טיכול שהוא. לפי רבינו יונה השינוי הוא בכך שמטבלים. כשהיו אוכלים

חזרת במשך כל השנה לא היה מקובל לטבל בחרוסת, וכעת בליל הסדר מטבלים במי מלח או בחומץ. המכנה המשותף הוא שאוכלים ומטבלים ירק לפני הסעודה, בו בזמן שברוך כלל מטבלים ירקות רק בתוך הסעודה.

2. רמב"ם: טיבול בחרוסת מצוה מדברי סופרים

הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ח, א-ב) כתב:

א. סדור עשיית מצוות אלו בליל חמשה עשר כך הוא: בתחלה מוזגין כוס לכל אחד ואחד ומברך בורא פרי הגפן ואומר עליו קדוש היום וזמן ושותה. ואחר כך מברך על נטילת ידים ונוטל ידיו, ומביאין שלחן ערוך ועליו: מרור, וירק אחר, ומצה, וחרוסת, וגופו של כבש הפסח, ובשר חגיגה של יום ארבעה עשר. ובזמן הזה מביאין על השלחן שני מיני בשר אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה.

ב. מתחיל ומברך בורא פרי האדמה, ולוקח ירק ומטבל אותו בחרוסת ואוכל כזית, הוא וכל המסובין עמו. כל אחד ואחד אין אוכל פחות מכזית.

כמה שינויים משמעותיים ברמב"ם בהשוואה לכתוב במשנה: לפי הרמב"ם מביאים לשולחן את כל המאכלים הנדרשים לסדר מיד לאחר נטילת ידים לטיבול ראשון. לטיבול ראשון לוקחים ירק ולא חזרת, טובלים את הירק בחרוסת דווקא ולא במי מלח או בחומץ, וכל אחד המסובים אוכל ממנו כזית.³

הרמב"ם (שם ו) כתב שגם בכריכת המצה והמרור יש לטבל בחרוסת: "...ואחר כך כורך מצה ומרור כאחד ומטבל בחרוסת". גם בהמשך כתב הרמב"ם (שם ח):

בזמן הזה שאין שם קרבן אחר שמברך המוציא לחם חוזר ומברך על אכילת מצה, ומטבל מצה בחרוסת ואוכל, וחוזר ומברך על אכילת מרור ומטבל מרור בחרוסת ואוכל, ולא ישהה אותו בחרוסת שמא יבטל טעמו, וזו מצוה מדברי סופרים. וחוזר וכורך מצה ומרור ומטבל בחרוסת ואוכלן בלא ברכה זכר למקדש.

על דברי הרמב"ם "חוזר ומברך על אכילת מצה ומטבל בחרוסת", השיג הראב"ד: "אמר אברהם: זה הבל".

3 גם בסידור רש"י סימן שפ כתב: "...וחותם מקדש השבת וישראל והזמנים ושהחינו, ונוטל ידיו ומברך על נטילת ידים, ועל הירקות בורא פרי האדמה, וטובל בחרוסת ואוכל כזית, ונותן לכולם".

בהלכות הקודמות כשכתב הרמב"ם שיש לטבל את המרור כשהוא נאכל יחד עם המצה, לא השיג הראב"ד על הרמב"ם, כי נראה שטיכול המרור בחרוסת הוא בשל חריפות המרור ולא בגלל המצה. רק כשהרמב"ם כתב שיש לטבל את המצה בחרוסת, כתב הראב"ד שזה הבל. גם בטיכול הראשון שהרמב"ם כתב שיש לטבל ירק בחרוסת, לא השיג הראב"ד. נראה שהראב"ד הבין שזה חלק מהשינוי: אוכלים ירק לפני הסעודה וטובלים אותו בחרוסת.

הטור (או"ח סימן תעה) כתב שכבר רב עמרם גאון כתב שיש לטבל את המצה בחרוסת. הטור הקשה על דבריהם:

כתב רב עמרם ויברך המוציא ויטבל בחרוסת ויאכל, וכ"כ הרמב"ם ז"ל. ואיני יודע טיכול זה בחרוסת למה? אי משום מצה שאין בה מלח וצריך בשש⁴ לטבל במלח, וכן הוא לשון הירושלמי וטמיש ליה במלחא?⁵ ועוד הקשה בעל המנהיג, לדבריהם שמצה היא זכר לחירות וחרוסת זכר לטיט והאיך יתחברו זה עם זה? ועוד מצה דאורייתא וחרוסת דרבנן, ואתי חרוסת דרבנן ומבטל מצה דאורייתא?

נושאי הכלים של הרמב"ם ושל הטור עסקו ודנו בשאלות אלו. נראה שמקורו של הרמב"ם בדברי הגמרא (קטז ע"א) הדנה באמור בסיפא של המשנה במחלוקת שבין תנא קמא לר' אלעזר בר' צדוק: "אף על פי שאין חרוסת מצוה, רבי אליעזר בר צדוק אומר: מצוה".

על דברי תנא קמא שאלה הגמרא: "ואי לא מצוה - משום מאי מייתי לה? אמר רבי אמי: משום קפא". החרוסת אמורה להפיג את המרירות והארס שיש בחסה. מכאן שלפי תנא קמא יש לטבול בחרוסת רק כשאוכלים מרור בטיכול ראשון אם אין ירק אחר, וכשאוכלים אחר כך מרור לשם מצוה. יש לציין שבירושלמי (י, ג) לא נזכר בהקשר למשנתנו שיש לטבל החזרת בשל קפא - ארס ומרירות. רב אמי שמנמק זאת בכבלי, הוא אמורא ארץ ישראל, אבל דבריו לא נזכרו כלל בירושלמי. גם לא כתוב במפורש בירושלמי בסוגייתנו שמטבלים טיכול ראשון כדי לעשות שינוי לילדים.⁶ בנוגע לדברי ר' אלעזר בר' צדוק שאמר שחרוסת מצוה, דנו האמוראים בדבריו:

4 "וצריך בושש לטבל במלח" צריך להמתין, להתעכב עד שיביאו מלח. על פי ברכות מ ע"א.

5 לא נמצא בירושלמי שלפנינו משפט זה.

6 בכבלי קטו ע"א-ע"ב, נזכרו דברי רב פפא שפיתח את דברי רב אמי, באיזה אופן יש לטבל את החזרת.

מאי מצוה? רבי לוי אומר: זכר לתפוח. ורבי יוחנן אומר: זכר לטיט, אמר אביי: הלכך צריך לקהוייה, וצריך לסמוכיה. לקהוייה - זכר לתפוח, וצריך לסמוכיה - זכר לטיט.

תניא כוותיה דרבי יוחנן: תבלין זכר לתבן, חרוסת זכר לטיט. אמר רבי אלעזר ברבי צדוק: כך היו אומרים תגרי חרך שבירושלים: בואו וטלו לכם תבלין למצוה.

זכר לתפוח - הכוונה לנס שהיה לנשים הישראליות במצרים שהיו יוצאות לשרה ויולדות שם תחת עץ התפוח בלי צער, כדי שלא יבחינו בהם המצרים, וכפי שנרמז בפסוק "תחת התפוח עוררתיך" (שיר השירים ח, ה). זכר לטיט - שעבדו בו בני ישראל במצרים. הגמרא הביאה ראיה מברייתא לדברי ר' אלעזר ברבי צדוק שהמוכרים בשוק היו קוראים לקונים: "בואו וטלו לכם תבלין למצוה" של חרוסת, מכאן שהתייחסו לחרוסת כמצווה. כך מופיע גם בירושלמי (י, ג): "תגרי ירושלם היו אומרים בואו וטלו לכם תבלי מצוה". בתוספתא (י, י) מופיע שר' אלעזר ברבי צדוק הוא שהיה קורא לתגרים ואומר שהחרוסת מצווה: "מעשה ואמר להם ר' לעזר בר' [צדוק] לתגרי לוד: בואו וטלו לכם תבלי מצוה". ר' אלעזר ברבי צדוק חי לפני חורבן בית המקדש השני, והעיד כמה פעמים על מנהגם של אנשי ירושלים.⁷ ייתכן שעולי הרגלים שעברו דרך לוד בדרכם לירושלים, רכשו אצל אותם תגרים את התבלינים. הרמב"ם בפירושו המשנה (י, ג) כתב עוד: "ור' [אלעזר בר'] צדוק שאומר חרוסת מצוה, חייב לדעתו לברך 'אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת חרוסת'. ואינה הלכה". כוונת הרמב"ם שאין הלכה כמותו לעניין הברכה, אך הלכה כמותו שיש לראות את הטבילה - אכילת החרוסת, כמצוה בפני עצמה.⁸ ייתכן שר' אלעזר ברבי צדוק סבר שיש לאכול חרוסת בפני עצמה ולא רק כמטבל, ולכן היה מקום לברך על החרוסת ברכה בפני עצמה, אך כאמור אין הלכה כמותו בעניין זה. הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ז, יא) כתב: "החרוסת מצוה מדברי סופרים זכר לטיט שהיו עובדין בו במצרים". מאחר שאמוראים דנו בדברי ר' אלעזר בר' צדוק ונימקו מדוע זו מצווה, ואף הוכיחו שכך ראו זאת הסוחרים בירושלים, פסק הרמב"ם הלכה כר' אלעזר בר' צדוק שחרוסת היא מצוה.⁹ הרמב"ם העניק משמעות רחבה לדברי ר' אלעזר בר' צדוק שחרוסת היא מצוה, במובן זה שיש להעמיד את החרוסת במעמד שווה לשאר

7 תוספתא מגילה ג, טו; סוכה מא ע"ב; בבא בתרא יד ע"א.

8 ראה: נצ"ב, הגדה של פסח - אמרי שפר, עמ' 46.

9 ראה: פסחים קטז ע"א תוד"ה תגרי; מגיד משנה הל' חמץ ומצה ח, יא.

המאכלים של הסדר – קרבן פסח, מצה ומרור, על אף שחרוסת היא מדברי סופרים,¹⁰ וכמו הירק בטיכול הראשון וארבע הכוסות – שכל אלו הן תקנות חכמים. הרמב"ם כתב עוד (הל' חמץ ומצה ת, ח): "ומטבל מרור בחרוסת ואוכל, ולא ישהה אותו בחרוסת שמא יבטל טעמו". דברים אלו הם על פי דברי רב פפא (קטו ע"א) שאמר שיש לטבול את המרור בחרוסת אך לא להשהות יותר מדי: "אמר רב פפא: לא נישיה איניש מרור בחרוסת, דילמא אגב חלייה דתבלין מבטיל ליה למרוריה, ובעינן טעם מרור וליכא". אך לא זה העיקר. הטיכול בחרוסת של הירק בטיכול הראשון, ושל המצה וכן של המרור – הוא חובה עצמית. זה דין בחרוסת זכר לטיט, וזה לא נועד רק להפיג את מרירות החזרת או כל נימוק אחר.¹¹ בזמן הבית

10 הב"ח, על הטור (או"ח סי' תעה), הסביר שהרמב"ם פסק כר' אלעזר ברבי צדוק שחרוסת היא מצוה ולכן יש לטבול גם את המצה בחרוסת.

11 בכיוון זה כתב הרב יוסף דב סלובייצ'יק, הגדה של פסח – שיח הגרי"ד, עמ' טו. אך שם בעמ' עד-עז כתב אחרת. לפיו, הרמב"ם סבר שהמחלוקת בין ר' אלעזר ברבי צדוק לבין חכמים היא שלפי ר' אלעזר ברבי צדוק מצוות החרוסת היא בהבאתה אל השולחן זכר לטיט ולספר עליה סיפור יציאת מצרים, וחכמים סוברים שאין מצווה בחרוסת כל עיקר. ולכולי עלמא אין מצווה לאכול חרוסת. "ובאמת הדברים מפורשים בלשון הרמב"ם שכתב דאיכא מצווה בחרוסת, ואחר כך סיים 'ומביאין אותה אל השולחן בלילי פסח' (הל' חמץ ומצה ז, יא). ודברים אלו צריכים ביאור דהלא מצות חרוסת היא לאכלה, ולמה כתב הרמב"ם דצריך להביאה אל השולחן. אלא נראה דהרמב"ם בא להשמיענו בדבריו אלו מה שנתבאר דאין מצווה של חרוסת באכילה כלל, אלא דמצוותה היא דצריך לספר ביציאת מצרים כשהחרוסת לפניו על השולחן זכר לטיט... יוצא לפי זה דנכללו במצוות חרוסת שני דברים: חדא דצריך להטביל בחרוסת את הדברים הטעונים טיכול (לשיטת הרמב"ם – כרפס, מצה ומרור), ותו דצריך לספר ביציאת מצרים על החרוסת". לדבריו, זו הסיבה שהרמב"ם במשנה תורה השמיט את הברכה על אכילת חרוסת לפי ר' אלעזר ברבי צדוק, כי גם לפיו אין מצווה לאכול חרוסת. דברים דומים בשם הגרי"ד כתבו: הרב צבי שכטר, ארץ הצבי, עמ' יד-טו; הרב מיכל זלמן שורקין, הררי קדם, ב, עמ' קפט-קצא. וכן דן בדבריו הרב שלמה זאב פיק, "חרוסת – מהות המצווה", מועדי הרב, עמ' 204-209.

לענ"ד אין זה נראה. הרמב"ם בפירוש המשנה כתב שאין הלכה כר' אלעזר ברבי צדוק שצריך לברך "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על אכילת חרוסת", אבל פסק כר' אלעזר ברבי צדוק שמצווה לאכול חרוסת. אך מאחר שחרוסת היא תבלין, ואין אוכלים תבלין בפני עצמו, לא כתב הרמב"ם במפורש שיש לאכול חרוסת, כמו שכתב בנוגע למצה ולמרור. הסיבה שהרמב"ם ציין ש"מביאין אותה על השולחן בליל פסח", היא שאין חובה מהתורה לאכול חרוסת ורק טובלים בה, ובכל זאת מאחר שהחרוסת היא זכר לטיט מביאים אותה אל השולחן ואין טובלים את המאכלים הללו בטיכול אחר. הרמב"ם התבסס על המשנה שכתוב בה: "הביאו לפניו... הביאו לפניו... היו מביאים...". וברור שבנוגע לכל המאכלים האחרים שנזכרו במשנה – ירק, מצה, חזרת וקרבן פסח – היו אוכלים אותם והם לא היו רק מונחים על השולחן. ייתכן שהסיבה שבמשנה מודגש "הביאו לפניו" את הירקות (רש"י, רשב"ם ועוד) או שהיו מביאים את השולחן שעליו הירקות (רבנו חננאל, רבנו תם, פסחים קיד ע"א תוד"ה הביאו, ועוד), היא שאחר כך עקרו את השולחן לפני עורך הסדר לברו, גם כן כדי להתמיה התינוקות.

טבלו בחרוסת את המצה והמרור כאחד, וכך גם מי שהיה אוכל כל אחד מהם לחוד (רמב"ם הל' חמץ ומצה ח, ז), ובזמן הזה מטבלים בחרוסת את המצה שהיא מצוה מהתורה (שם ו, א), ואחר כך את המרור שאכילתו לאחר החורבן היא חובה מדברי סופרים (שם ז, יב). כמו כן טובלים כשכורכים מצה ומרור שכריכתם כיום היא זכר למקדש.

נראה שהרמב"ם למד את משנתנו על פי ר' אלעזר ברבי צדוק באופן הבא:

הביאו לפניו [ירקות וחזרת] מטבל בחזרת עד שמגיע לפרפרת הפת. הביאו לפניו מצה וחזרת וחרוסת... רבי אליעזר ברבי צדוק אומר: מצוה.

וכך כתב בפירוש המשנה:

הסדר שהוא משמיעך כך הוא, יביאו לפניו השולחן ויקדש כמו שאמר, ואח"כ יאכל איזה ירק שיזדמן אחרי שיטבלנו בחרוסת, ויברך עליו בורא פרי האדמה. ואמר "מטבל בחזרת", כדי להשמיעך ש"בורא פרי האדמה" מברך אפילו על החזרת שהיא מן המרורים שהרי במקום ירק הוא אוכל בתחלה... ותקנו שיאכל ירק על כל פנים ואח"כ מרור, בשביל שיהא בזה שנוי כדי שישאל הבן... ור' צדוק שאומר חרוסת מצוה חייב לדעתו לברך "אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת חרוסת". ואינה הלכה.

כאמור, על פי דבריו נראה שגרסת המשנה על פי הרמב"ם היא: "הביאו לפניו ירקות וחזרת - מטבל בחזרת". לפי ר' אלעזר ברבי צדוק מצווה לטבל בחרוסת את הירק, או את החזרת אם אין ירק אחר, בטיבול הראשון. אחר כך בעת אכילת המצה והחזרת, שוב יש מצווה לטבל בחרוסת. המילים "הביאו לפניו" שחוזרות פעמיים במשנה, אינן מלמדות על כך שהביאו פעמיים - פעם ירק וחזרת ופעם מצה חזרת וחרוסת. לפי הרמב"ם הביאו הכול בתחילת הסדר. המשנה הפרידה בין אכילת הירק שהיא חובה מדרבנן, שאותו הביאו בתחילה, לבין אכילת המצה והמרור שהיא חובה מהתורה בזמן המקדש, ולאחר החורבן - המצה מהתורה ומרור מדרבנן, אך כאמור לפי הרמב"ם הביאו הכול יחד בתחילת הסדר. את המילים במשנה: "עד שמגיע לפרפרת הפת" יפרש הרמב"ם שכוונתם לומר שזה מה שאוכלים עד שיסיימו את המגיד ויגיעו לאכול את הפת - המצה.¹²

כך פירוש המשנה לפי הרמב"ם: "הביאו לפניו ירקות וחזרת מטבל בחזרת"

12 כך פירשו רבנו חננאל והמאירי כאן.

בשביל טיכול ראשון, וזה מה שהיו אוכלים "עד שמגיע לפרפרת הפת". ויחד עם זה "הביאו לפניו מצה וחזרת וחרוסת" כדי לקיים את המצווה לאכול מצה וחזרת - מרור. "...רבי אליעזר ברבי צדוק אומר: מצוה". לפי ר' אלעזר בר' צדוק יש מצווה לטבל בחרוסת את כל מה שאוכלים בליל הסדר, ולכן גם ברור שכבר בתחילת הסדר הייתה חרוסת בשביל הטיכול הראשון.

3. רמב"ם: "ולוקח ירק... ואוכל כזית, הוא וכל המסובין עמו כל אחד ואחד אין אוכל פחות מכזית"

הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ח, ב) כתב שבטיכול הראשון יש לאכול כזית מהירק או מהחזרת, ועל כל אחד מהמסובים לאכול כזית. בהגהות מיימוניות (שם) הקשה:

כזית זה איני יודע מה טיבו, בשלמא מרור דאכילה כתיב ביה ואין אכילה פחות מכזית, אלא טיכול זה הראשון אינו אלא להתמיה התינוקות שישאלו כדאיתא פרק ערבי פסחים, ובכל דהו סגי, שהרי ברכה כזאת אינה צריכה שיעור ויכול לברך "בורא פרי האדמה" אכל שהו, רק שלא יברך ברכה אחרונה אם לא יהיה כזית כמבואר בהלכות ברכות? וסבורני שטעות סופר הוא שכתבו בכאן אחר "ומטבל בחרוסת" מה שהיה ראוי להיות כתוב לקמן אחר ומטבל בחרוסת דגבי מרור. ותדע שהרי לקמן גבי מרור לא הזכיר כלום מכזית ובהא גבי ירק ראשון הצריך כזית, ובמרור בכל שהוא ליכא איניש דטעי דירק ראשון אינו אלא להתמיה התינוקות ומרור כתיב ביה אכילה כל שכן גדול הדור כמוהו. ומהר"ם כתב והורה שאין צריך כזית בטיכול זה ואם אכל כזית יברך אחר כך ואף על פי שיש שכתב לאכול כזית, ע"כ.

בנוגע לברכה אחרונה לאחר אכילת הירק בטיכול הראשון, הרמב"ם (שו"ת הרמב"ם סימן שיב) נשאל על כך:

שאלה מרבינו משה ז"ל. שאלה, כשיאכל ירק בלילי הפסח ומברך בורא פרי האדמה, אם יברך בסוף אחריו או לא יברך עד שיגמור ההגדה ויברך על המרור באחרונה.
תשובה: יברך אחריו, לפי שההגדה מפסקת, וכשיאכל המרור ויברך תחלה כך, ואחר כך יחזור ויברך לבסוף. משה ברבי מימון זצ"ל.¹³

13 המגיד משנה (הל' חמץ ומצה ח, ב) כתב שלדעת הרמב"ם לא מברך ברכה אחרונה, אך כנראה לא הכיר תשובה זו של הרמב"ם. אכן מפליא שהרמב"ם פירט את הסדר של ליל הסדר, אך לא כתב דבר בעניין ברכה אחרונה אחר טיכול ראשון. ראשונים אחרים חלקו בעניין זה, אם מברכים אם

הן בשאלה הן בתשובה לא נאמר שהשיעור הוא כזית. אך ייתכן שהדבר פשוט שהנחת הבסיס של השואל והרמב"ם המשיב היא שמדובר על כזית. הרמב"ם לא ציין בהלכה במה הטיבול הראשון הוא "היכרא לתינוקות". המגיד משנה (שם) כתב שלפי הרמב"ם יש לאכול כזית "כדעת רבינו לפי שאין אכילה פחותה מכזית. וראיתי מי שכתב כל שהוא לפי שאין זה אלא כדי שישאלו התינוקות". בעקבות דברי המגיד משנה היה נראה לומר שאדרבה בכך שאוכלים לפני הסעודה כזית ירק, וכל אחד מהמסובים אוכל כזית, זה השינוי המיוחד שיש בלילה הזה ומתמיה התינוקות.¹⁴ ניתן גם להוסיף שהעובדה שטובלים ירק דווקא בחרוסת, היא אמנם מצווה כאמור על פי דברי ר' אלעזר ברבי צדוק, אך הדבר גם מעורר תמיהה. בדרך כלל אין טובלים כזית ירק לפני הסעודה, ובוודאי לא בחרוסת.

ב. נטילת ידיים לכרפס - עורך הסדר או כל המסובים?

בהמשך הסוגיה נאמר שלפני שאוכלים את הכרפס יש ליטול ידיים. בגמרא (קטו ע"א) נאמר:

אמר רבי אלעזר אמר רב אושעיא: כל שטיבולו במשקה - צריך נטילת ידיים.

תוספות (ד"ה כל) כתבו בשם הקונטרס (אין זה רש"י ורשב"ם אצלנו - המהרש"א) שעל אף שנאמר (חולין קו ע"א) "הנוטל ידיו לפירות הרי זה מגסי הרוח", כיון שכאן מדובר על משקים, הפירות הללו הם כמו לחם, ויש ליטול ידיים כמו שנוטלים על לחם. התוספות חלקו על הסבר זה ולדבריהם "נראה דנטילה דהכא לא משום קדושה ונקיות כמו בנהמא, אלא משום שלא יטמא המשקין להיות תחלה ויהא אסור לשתותן ולפסול את גופו". אשר על כן כתבו התוספות שאין לברך על נטילה זו הן משום שאין בה הטעם של קדושה ונקיות, הן משום שגם בעבר, כשנזהרו בענייני טומאה וטהרה, לא בירכו:

וכל שכן אנן שאין אנו נזהרין מלטמאות עצמנו ומלאכול אוכלין טמאין, ואין אנו צריכין לאותה נטילה, והמברך הרי זה מברך ברכה לבטלה. ובכל סדרים כתיב שצריך על הנטילה לברך, ואין נראה כדפרישית.

14. לאו. נציין שגם תוספות (קג ע"ב ד"ה רב אשי) כתבו שיש לברך ברכה אחרונה לאחר הטיבול הראשון.

14 כך הסביר הרב נחום רבינוביץ, יד פשוטה שם.

על פי התוספות משמע שכיום אין צורך כלל ליטול ידיים על דבר שטיבולו במשקה. אחרונים חלקו אם לדעת תוספות יש ליטול בליל הסדר לפני אכילת הכרפס. בחק יעקב (שולחן ערוך או"ח סימן תעג ס"ק כח) כתב:

והדברי חמודות (חולין בפרק כל הבשר [אות מא]) כתב "דהעולם נוהגין שלא ליטול ויש להם על מה שיסמכו, שתוספות [פסחים קטו, א ד"ה כל] סוברים כן... והא דנוטלין בליל זה הוא כאחד מן שאר שינויים שעושיין בליל זה כדי שישאלו.

הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ח, א) כתב בנוגע לנטילה לפני הטיבול הראשון: "ואחר כך מברך על נטילת ידיים ונוטל ידיו". הלכה זו תואמת לפסיקתו (הל' ברכות ו, א) שיש לברך וליטול על דבר שטיבולו במשקה.

ראשונים נוספים חלקו אם כיום יש ליטול ידיים על דבר שטיבולו במשקה, ואם יש לברך. בשל מחלוקת זו פסק השולחן ערוך (או"ח סימן קנח, ד; תעג, ו) שבכל השנה וגם בליל הסדר יש ליטול על דבר שטיבולו במשקה אך ללא ברכה.¹⁵ האם כל המסובים צריכים ליטול ידיים או רק עורך הסדר? הרב דוד אבודרהם (ספר אבודרהם, הגדה של פסח) כתב שכל המסובים צריכים ליטול:

ולאחר הקידוש, נוטל ידיו הוא וכל אחד מן המסובין לאכול ירקות שטיבולם במשקה. אף על פי שאינו אוכל פת, דאמרינן בפרק ערבי פסחים (קא, א) כל שטיבולו במשקה צריך נטילת ידיים דילמא נגע במשקים והידים עסקניות הם, ומברך כל אחד לעצמו.

הרב צבי פסח פרנק (מקראי קדש - פסח ב', עמ' קמב) כתב שמהרמב"ם (הל' חמץ ומצה ח, א-ב) משמע אחרת:

א. סדור עשיית מצוות אלו בליל חמשה עשר כך הוא: בתחלה מוזגין כוס לכל אחד ואחד ומברך בורא פרי הגפן ואומר עליו קדוש היום וזמן ושותה, ואחר כך מברך על נטילת ידיים ונוטל ידיו. ומביאין שלחן ערוך ועליו מרוד וירק אחר ומצה וחרוסת...
ב. מתחיל ומברך בורא פרי האדמה ולוקח ירק ומטבל אותו בחרוסת ואוכל כזית הוא וכל המסובין עמו כל אחד ואחד אין אוכל פחות מכזית.

15 סיכום הדעות השונות, ראה: בירור הלכה - פסחים, עמ' רנט.

על דברי הרמב"ם כתב הרב פרנק:

ומזה דבמזיגת הכוס ואכילת כרפס הזכיר כל המסובים ואילו בנטילה לא הזכיר כל המסובים לכאורה משמע שהמסובין אינם צריכים נטילה... ולכאורה יש לומר שזה תלוי בשני הטעמים הנ"ל (רש"י ותוספות). שלדברי האומרים שהטעם הוא משום טבולו במשקה פשוט שכל המסובים טעונים נטילת ידים. אולם לדעת האומרים שהטעם הוא משום היכר אפשר שמספיק שבעל הבית בעצמו נוטל ידיו.

על דברי הרב פרנק יש להעיר. ראשית, מי שסובר שיש ליטול ידיים על דבר שטיבולו במשקה, והוא רוצה לאכול את אותו הדבר, ודאי שצריך ליטול. גם מי שסובר שהטיבול כיום הוא רק להיכרא, אם הוא רוצה לאכול, גם כן חייב ליטול. הדיון היה אם לברך או לא, אבל אין דיון בנוגע לנטילה. אם רק עורך הסדר הוא הטובל ואוכל, שאר המסובים כמובן לא צריכים ליטול.

שנית, בנוגע לדקדוק בלשון הרמב"ם. אם כל מה שכתוב בלשון יחיד, הכוונה רק לעורך הסדר - מניין יהיה לכל אחד מהם כזית, הרי הרמב"ם כתב: "ולוקח ירק". גם באשר למצוות ולפעולות אחרות במהלך הסדר כתב הרמב"ם בלשון יחיד, על אף שברור שכל המסובים עושים זאת: "סדור עשיית מצוות אלו בליל חמשה עשר כך הוא: בתחלה מוזגין כוס לכל אחד ואחד ומברך בורא פרי הגפן ואומר עליו קדוש היום וזמן ושותה" (הלכה א). גם אם רק עורך הסדר הוא המברך בורא פרי הגפן, ברור הוא שהכול שותים, שהרי הכול חייבים בארבע כוסות, והרי הרמב"ם כתב שמוזגים כוס לכל אחד ואחד. בהלכות הבאות (הלכות ג-ה) כתב הרמב"ם על מצוות סיפור יציאת מצרים בלשון יחיד "ואומר", על אף שהכול חייבים בסיפור יציאת מצרים. וכך בנוגע לכוס השנייה, וכן אכילת מצה: "ומברך בורא פרי הגפן ושותה הכוס השני. ואחר כך מברך על נטילת ידים ונוטל ידיו שניה שהרי הסיח דעתו בשעת קריאת ההגדה... ואחר כך כורך מצה ומרור כאחד ומטבל בחרוסת..." (ה-ו). גם החובה לאכול מצה מוטלת על הכול. אמנם יש פעולות מסוימות שרק עורך הסדר עושה או עושים לו. למשל, עוקרים השולחן רק בפני עורך הסדר, ורק עורך הסדר שואל "מה נשתנה" (הלכה ב).

נוסף על כך, הרמב"ם (הל' ברכות ו, א) פסק בנוגע למי שאוכל דבר שטיבולו במשקה כל השנה, שעליו ליטול ולברך. בליל הסדר כתב הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ח, ב) שכל המסובים אוכלים כזית ירק מטובל. אין היגיון שבכל השנה כל האוכל דבר שטיבולו במשקה נוטל ומברך על הנטילה, ובליל הסדר אינו עושה כן, גם אם

המטרה של אכילה זו היא היכרא לתינוקות. נראה שיש לקרוא כך את הרמב"ם: "מתחיל ומברך בורא פרי האדמה ולוקח ירק ומטבל אותו בחרוסת ואוכל כזית - הוא וכל המסובין עמו. כל אחד ואחד אין אוכל פחות מכזית". כל הפעולות שעורך הסדר עושה - מברך, לוקח ירק, מטבל בחרוסת, אוכל כזית - כך עושים גם כל המסובים. הרמב"ם הדגיש שוב שעל כל אחד לאכול לפחות כזית, כדי שלא יובן בטעות שנדרש שבסך הכל יאכל כזית על ידי כל המסובים.

אשר על כן, נראה שאם כל המסובים רוצים לאכול את הטיכול הראשון, עליהם ליטול ידיים, גם אם הטבילה נעשית להיכרא לתינוקות בלבד. לפי הרמב"ם כל המסובים חייבים לאכול כזית ירק מטובל בחרוסת, ולפי הרמב"ם ודאי שעליהם גם ליטול את ידיהם, אף שגם לפי הרמב"ם (בפירוש המשנה) הטיכול הראשון נעשה רק לשם היכרא לתינוקות.¹⁶

16 ראה גם בדברי הרב מנחם מנדל כשר, הגדה שלמה, עמ' 97, שציין מקורות לכך שעל כל המסובים ליטול. ציין שם את דברי יוסף אומץ (חלק א דיני סדר סימן תשמה): "אכן המסובין שאין דרכם ליטול ידיהם עוד הפעם, ואף כי לא שפיר עבדי, מכל מקום לפחות ידקדקו שתהיה נטילה ראשונה כשרה וראויה, ויברכו עליה, ולא יפסיקו בשום דיבור רק לצורך הסדר והסעודה".